

INFORMATIEBLAD

009 ORA (OUD-RECHTERLIJKE ARCHIEVEN)

1. Wat zijn oud-rechterlijke archieven?
2. Wat voor informatie bieden de oud-rechterlijke archieven?
3. Zoeken in oud-rechterlijke archieven
4. Oud-rechterlijke archieven bij het ECAL
5. Valkuilen bij het onderzoek
6. Begrippenlijst
7. Literatuur en websites

1. Wat zijn oud-rechterlijke archieven?

Met oud-rechterlijke archieven bedoelt het Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers (ECAL) de archieven die betrekking hebben op de rechtspraak vóór 1811. In dat jaar, na de inlijving van de Nederlandse gewesten bij Frankrijk, werd een piramidale en uniforme rechterlijke organisatie ingericht. Tot 1811 werd de rechterlijke organisatie in Nederland gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan rechtskringen en bevoegdheden.

Gelderland was vóór het ontstaan van de Republiek aan het eind van de 16e eeuw verdeeld in vier kwartieren, en daarna in drie. Het Kwartier van Zutphen was er één van. De acht gemeenten waarvan het Erfgoedcentrum de archieven beheert, vallen hieronder. De rechtspraak was verdeeld over de steden en vrije heerlijkheden; het platteland was verdeeld in ambten. Het Hof van Gelre en Zutphen fungeerde als de hoogste rechterlijke instantie in Gelderland.

In dit informatieblad wordt uitsluitend aandacht besteed aan de oud-rechterlijke archieven die betrekking hebben op het werkgebied van het ECAL.

2. Wat voor informatie bieden de oud-rechterlijke archieven?

Rechterlijke instellingen van vóór 1811 hadden verschillende competenties. Grofweg zijn de rechtskringen te verdelen in kringen met een lage jurisdictie en kringen met een hoge jurisdictie. Rechtskringen met hoge jurisdictie hadden de bevoegdheid om misdaden waarop lijf- en onterende straffen stonden te behandelen. Deze competentie, waarbij tot maximaal de doodstraf mocht worden uitgesproken, noemt men de *criminele rechtspraak*. Rechtskringen die onder de lage jurisdictie vielen, beperkten zich tot de twee andere competenties: de *vrijwillige rechtspraak* en de *civiele rechtspraak*.

Criminele rechtspraak

In deze categorie treft men zaken aan waarbij de wetgever uitging van gedragingen waarop een straf was gesteld en die daadwerkelijk tot een strafproces hebben geleid. Het onderzoek richtte zich op de verdachte in voorarrest en was erop gericht om de ware toedracht van het misdrijf te achterhalen. De schriftelijke neerslag van dat onderzoek vindt men in de criminele protocollen, losse akten of registers van 'interrogatiën en attestatiën'. Deze laatste boeken staan ook bekend als kondschapboeken. Verder vindt u in deze categorie verbaalen van de verhoren en sententieboeken. Onderzoek in deze categorie levert informatie op over bijvoorbeeld diefstal, mishandeling, verkrachting en fraude. De verdachten komen zowel uit de eigen rechtskring als van daarbuiten. Daarbij valt dan te denken aan dagloners, landlopers en zigeuners.

Civiele rechtspraak

Ook wel aangeduid als contentieuze rechtspraak. Bij deze competentie neemt de rechtskring geschillen tussen twee of meerdere partijen in behandeling. Ook de eenvoudige strafzaken die met een boete konden worden afgedaan, vallen onder deze categorie. Voor deze eenvoudige zaken werden geen procesdossiers aangemaakt, in het gunstigste geval zijn protocolboeken aangelegd. Van de schriftelijke procedures zijn echter wel vele archiefstukken opgemaakt en bewaard. In de sententieboeken staan de gewezen vonnissen, in de gerichtsboeken is de procesgang opgetekend en in kondschapboeken vindt u getuigenissen en interrogatiën. De vervolging en tenuitvoerlegging van vonnissen en besluiten zijn terug te vinden in verschillende protocollen zoals badingboeken, gichtenboeken en akten van panding. Verder is van een groot aantal zaken een afzonderlijk procesdossier opgemaakt. Deze zijn geheel of gedeeltelijk samengesteld uit de hiervoor genoemde protocollen. De onder de civiele jurisdictie vallende zaken zijn bijvoorbeeld schuldkwesities, erfeniskwesities en beledigingen.

Vrijwillige rechtspraak

Ook wel aangeduid als volontaire rechtspraak. Bij deze rechtspraak gaat het om de registratie en afgifte van akten die particulieren op vrijwillige basis aan een gerecht voorlegden of die van hen werden verlangd. Het gaat om zaken die we tegenwoordig bij de notaris laten passeren. Daarom wordt deze categorie soms ook aangeduid als 'oud-notarieel archief'. De soorten akten die u bij de vrijwillige rechtspraak aantreft, zijn bijvoorbeeld: borgstellingen, schuldbekentenissen, huwelijkse voorwaarden, (herroeping van) testamenten, vestiging en overdracht van renten, donaties, verkoop en transporten, morgengaven, volmachtstellingen, boedelscheidingen, boedelinventarissen, vidimussen en attestaties de vita. Het is met name deze zeer uitgebreide categorie die veel informatie geeft over onze voorouders, hun bezittingen en hun doen en laten.

Voor de periode ná 1811 wordt, wat betreft de criminele en civiele rechtspraak, verwezen naar de rechtbankarchieven die bij het Gelders Archief in Arnhem berusten. Voor de vrijwillige rechtspraak wordt verwezen naar de notariële archieven.

3. Zoeken in oud-rechterlijke archieven

Met behulp van inventarissen vindt u de weg in de oud-rechterlijke archieven. De inventarissen zijn ingericht volgens de indeling: criminele, civiele en vrijwillige rechtspraak. Vervolgens wordt per competentie min of meer de procesgang gevolgd (bijvoorbeeld aanklacht, formulering van de eis, repliek, dupliek). De stukken die betrekking hebben op de processen zijn chronologisch geordend. In veel gevallen zijn er door de rechtskringen al indexen ('tafels') met verschillende zoekingen op de protocollen gemaakt. De losse (proces)dossiers zijn vaak stuksgewijs beschreven op naam, onderwerp en datum. Door publicatie op internet kan gemakkelijk in de series dossiers worden gezocht.

Soms zijn door archiefinstellingen, maar ook door onderzoekers zelf, zogenaamde nadere toegangen gemaakt zodat er eenvoudig op naam gezocht kan worden. De nadere toegangen kunnen als bijlagen aan de inventaris zijn toegevoegd, in getypte vorm, als fiche in de studieaal aanwezig zijn, of (op internet) gepubliceerd. De laatste ontwikkeling in het toegankelijk maken van deze archieven is het presenteren van scans op websites. De scans worden per gebied of periode gepresenteerd.

4. Oud-rechterlijke archieven bij het ECAL

In het werkgebied van ECAL hebt u bij uw onderzoek o.a. te maken met de hieronder genoemde rechtskringen. Zoekterm voor de website is ORA.

Rechterlijk archief	Gebied	SARA
Rechterlijk archief van Bredevoort, 1533-1818	Bredevoort, Aalten, Dinxperlo, Winterswijk	3017
Rechterlijk archief van de Stad en Heerlijkheid Borculo, 1483-1811	Borculo, Geesteren, Eibergen, Neede, Beltrum	3018
Rechterlijk archief van de Heerlijkheid Bronkhorst, 1721-1811	Bronkhorst	3020
Rechterlijk archief van het Landdrostambt Zutphen, 1517-1811	Zutphen, Doesburg, Doetinchem, Ruurlo, Hengelo, Zelhem, Hummelo	3021
Rechterlijk archief van de Stad Doetinchem, 1422-1811	Doetinchem	3022
Rechterlijk archief van de Kleefse enclave Wehl, 1647-1811	Wehl	3023
Rechterlijk archief van het Landdrostambt Bergh, 1488-1811	Kerspel 's-Heerenberg, kerspelen Netterden en Zeddam	3024
Rechterlijk archief van de Klaarbank Bergh, 1454-1675	's-Heerenberg, Bergh	3025
Rechterlijk archief van de Heerlijkheid Didam, 1505-1811	Didam	3026
Rechterlijk archief van de Stad 's-Heerenberg, 1541-1811	's-Heerenberg	3027
Rechterlijk archief van de Stad Groenlo, 1559-1811	Groenlo	3028
Rechterlijk archief van de Heerlijkheid Lichtenvoorde, 1614-1811	Lichtenvoorde, Vragender, Livelde, Zieuwent	3029

Rechterlijk archief	Gebied	SARA
Rechterlijk archief van de Heerlijkheid Gendringen en Etten	Gendringen, Etten	3030
Rechterlijk archief van de Heerlijkheid Lichtenberg, 1691-1810	Silvolde	3031
Rechterlijk archief van de Stad Terborg en het Ambt Wisch, 1501-1811	Terborg, Wisch	3032

5. Valkuilen bij het onderzoek

Omdat bestuur en rechtspraak vóór 1811 door dezelfde colleges werden uitgevoerd, is de schriftelijke neerslag van beide niet altijd even nauwkeurig gescheiden. Dit geldt vooral voor de afdelingen rechtspraak die uit de heerlijkheidsarchieven zijn afgescheiden en in de 19e eeuw als afzonderlijke archieven aan het Rijk (provinciale archieven) zijn overgedragen. Het schrift van vóór 1700 is moeilijk leesbaar. Bovendien worden er veel juridische begrippen gebruikt en is het woordgebruik in onze ogen erg ambtelijk en omslachtig; er wordt veel herhaald.

6. Begrippenlijst

Onderstaande begrippen komt u vaak tegen:

Begrip	Betekenis
Advocaat-fiscaal	Ambtenaar belast met financiële zaken (bijvoorbeeld boetes)
Ambt	Rechtsgebied op het platteland
Attestatie	Getuigenis
Attestatie de vita	Schriftelijk bewijs dat iemand in leven is
Bading (opbading)	Openbare bekendmaking dat tot gerechtelijke verkoop van goederen van debiteuren zal worden overgegaan
Breuken	Boetes
Contentieuze rechtspraak	Civiele rechtspraak (geschillen tussen burgers)
Drost	Ambtenaar belast met voornamelijk de rechtspraak
Gichtenboek	Gerechtelijke verklaringen inzake pandingen
Heerlijkheid	Een conglomeraat van rechten en plichten die betrekking hebben op het bestuur van een bepaald territorium en die in particuliere handen zijn
Hoofdvaart (hofvaart)	Recht dat steden met de rechtsgewoonten van een moederstad (bijvoorbeeld Zutphen) bij erg gecompliceerde processen een oordeel 'ordel' lieten uitspreken door het gerecht in de moederstad

Begrip	Betekenis
Interrogatie	Ondervraging
Keurnoot	Richter, gekozen uit de geërfdenorganisatie, die zich vooral bezighield met de vrijwillige rechtspraak
Landdrost	Zie drost
Landdrostambt	Rechtskring (op het platteland) onder leiding van een landdrost
Kondschapboek	Register waarin de ondervragingen en getuigenissen zijn opgetekend
Morgengave	Gift van de bruidegom aan de bruid na de huwelijksnacht
Pander	Soort deurwaarder
Protocol	Register waarin (minuten van) akten zijn genoteerd
Richter	Hulpofficier van de drost die zich vooral bezighield met de vrijwillige rechtspraak
Richterambt	Rechtskring (op het platteland) onder leiding van een richter
Roededrager	Soort deurwaarder
Scholt	Zie schout
Scholtambt	Rechtskring (op het platteland) onder leiding van een scholt
Schout	Ambtenaar belast met opsporing en vervolging van strafbare feiten en handhaving van de openbare orde. Hij fungeerde als voorzitter van het gerecht en zorgde voor de tenuitvoerlegging van de vonnissen.
Schoutambt	Rechtskring (op het platteland) onder leiding van een schout
Sententie	Vonnis
Signaat	Registers (boeken) waarin de procesgang is opgetekend
Vidimus	Gelegaliseerd afschrift van een akte
Voluntaire rechtspraak	Vrijwillige rechtspraak

7. Literatuur en websites

- Pieter van Wissing (red.), *Geldersen gezocht. Gids voor stamboomonderzoek in Gelderland* (Arnhem/Den Haag, 1996).
- Brond van Stralen, Jeroen Kummer en Freek Pereboom (red.), *Lezen in Gelderse en Overijsselse bronnen. Gids bij oud schrift in Gelderland en Overijssel* (Kampen, 1998).
- W.F.M. Ahoud, *Inventaris van het Oud-rechterlijk archief Zutphen 1389-1811* (Zutphen, 1989). De inleiding schetst uitvoerig de inrichting en werkzaamheden van de Zutphense schepenenbank als gerechtelijke instelling.
- N.E. Algra en H.R.W. Gokkel (bew.), *Fockema Andreae's rechtsgeleerd handwoordenboek* (Groningen, 1970).
- Rob van Drie, Nico Plomp en Aad van der Tang, *Genealogie, van stamboom tot familiegeschiedenis* (Utrecht/Den Haag, 1988).
- J. de Graaf, 'Enkele grepen uit het gerichtprotocol der heerlijkheid Dorth', *Archief III-4* (1949), 347-352.